

LA PRIMERA MINA DE BANYOLES (1799-1805). ELS EPISODIS DE LA CONSTRUCCIÓ

GUERAU PALMADA

La ciutat de Banyoles al llarg de la història s'ha identificat amb l'abundància d'aigua, en part gràcies a l'estany i als recs que s'endinsen des d'època medieval entre les cases i carrers del barri vell, però certament no tota aquesta aigua era potable. Així, el propòsit d'aquest article és mostrar la problemàtica que visqué Banyoles a les acaballes del segle XVIII a causa de la manca d'aigua potable i als problemes d'higiene pública. Per a fer-hi front, com veurem a continuació, el consistori inicià les obres d'una galeria subterrània (la mina) per conduir-la dels afores fins a les fonts públiques del centre de la vila. Durant els treballs de construcció es van succeir les dificultats econòmiques i constructives, ja que es tractava d'una obra complexa d'enginyeria hidràulica, i probablement l'obra pública més important de la Banyoles de l'època. D'altra banda, avui hem de lamentar que els trams conservats de la mina són molt escadussers, i seria del tot convenient dur a terme alguna mesura de protecció que salvaguardés aquestes restes del patrimoni arquitectònic local, sovint poc valorat.

L'EXISTÈNCIA DE LA MINA

Segons una tradició popular banyolina, al turó de Sant Martíà existia l'entrada d'un passadís secret subterrani que s'endinsava per sota la vila de Banyoles i arribava fins al monestir de Sant Esteve. De fet, s'expliquen històries sobre els monjos benedictins del monestir que creuaven la ciutat durant negres nits, fugint d'atacs i perills a través d'aquest passadís. Però deixant de banda aquestes dites populars, més que d'un túnel secret estaríem parlant d'una mina. Les fonts documentals ens aporten que en les darreries del segle XVIII comencen els treballs d'una galeria, coneguda popularment a Banyoles com la Mina, destinada a conduir aigua potable a les fonts públiques. Aquesta galeria subterrània recollia l'aigua de la deu

de la Rajoleria als afores, a tocar la riera de Canaleta, i la conduïa fins al centre de la vila. Les fonts públiques al segle XIX es trobaven al Campo Santo (avui les Ànimes), a l'era d'en Ges i a les places de Santa Maria, de la Font i dels Estudis.

Precisament el cronista de la ciutat de Banyoles Antoni M. Rigau, bon coneixedor de la mina ens relata les incursions subterrànies que hi havien fet els veïns anys ençà, a l'altura del carrer Sant Martíà. S'ha de tenir en compte que durant la primera meitat del segle XIX la galeria havia estat poc dannejada, quan encara la ciutat de Banyoles no havia crescut per l'extrem nord-est i no s'havien edificat els barris actuals de Mas Palau i Canaleta. Ens diu això: «Jo he sentit explicar als nadius del carrer –jo no en sóc i només hi he viscut, ben gratament, uns nou anys– aventures esborronadores, que pertocaven a les incursions que en aquell conducte subterrani practicaven quan eren uns vaillets, els més agosarats. Fosca, fang, fetor, rates, rats-bufs, ratespenades...»¹

El primer estudi científic i documental sobre la mina es troba dins el llibre *Topografia mèdica de Bañolas* (1914) del Dr. Josep M. Mascaró, el qual ens descriu amb tota mena de detalls els diferents episodis històrics sobre l'abastament d'aigua a Banyoles a partir de l'edat mitjana. Després de les continuades reparacions dels segles XVI i XVII de la conducció de la font de la Rajoleria es va iniciar la construcció l'any 1799 d'una obra d'enginyeria complexa per l'època –una primera mina d'aigua– que travessava els terrenys del mas Palau, a tocar de l'antic Campo Santo². Aquesta primera obra (1799-1800) fou continuada amb més galeries subterrànies al llarg del segle XIX. En concret, les obres no foren repeses fins a l'any 1803 i probablement amb notables millores de la mina durant l'ocupació francesa de Banyoles (desembre 1809-març 1814).

L'historiador banyolí Pere Alsius a les darreries del segle XIX ens confirma aquestes obres, quan el nou aqüeducte de les Arcades –que conduïa l'aigua a les fonts públiques– fou fet (o més ben dit refet) durant els anys de la dominació francesa³. En concret, en el *Centenari de la Guerra de la*

¹ RIGAU, A.M. «El camí i l'Era, la Mina i la Figuera... i altres històries», A: Galofré, J. *El teixit de la memòria*. Banyoles, 2001, p. 530-531.

² MASCARÓ, J.M. *Topografia mèdica de Bañolas*. Girona: Impremta Torres, 1914, p. 224.

³ ALSIUS, P. *Ensaig històric sobre la vila de Banyoles*. Banyoles: Impremta Mateu, 1895, p. 380-381.

Independència (1909) diu el següent: «Constar que per aquestos temps los francesos pretengueren terminar la conducció d'ayguas potables a la Vila, obra ja de temps comensada pels passats ajuntaments anteriors al començament de la guerra. La part important per ells realisada fou la construcció del aqüeducte de les Arcadas, avuy substituït per una canyeria de ferro colat.»⁴ Alsius situa l'obra de l'aqüeducte pels volts de l'any 1812, tot i que, com veurem a continuació, en el paratge conegut avui com a les Arcades, ja existia un aqüeducte precedent.

LA PRIMERA DEMANDA MUNICIPAL

La primera demanda per construir una mina nova no va tenir lloc fins a les darreries de l'estiu del 1797. El dia 8 de setembre es té constància que el batlle Francesc Bell-lloch i el regidor degà Pere Hysern van demanar a l'intendent general de Catalunya permís per a la construcció d'un aqüeducte i canonada en terra ferma, és a dir, en part subterrani, per garantir aigua sana, potable i de bona qualitat a la població. Els motius de la demanda municipal foren justificats a partir dels següents arguments:

- La deu es trobava a mitja hora de la vila.
- Les aigües de Banyoles eren conduïdes per mitjà d'un aqüeducte (arcades⁵): «Sus aguas son conducidas a la misma por medio de una cañería encima de unos altos arcos que batidos por los vientos, ielos y demas inclemencias del tiempo frecuentemente se descomponen causando a este comun gastos para sus recomposiciones.»⁶
- Aquest canal era protegit amb una pedra molt prima (probablement llosa de travertí), que en contacte amb la llum del sol, es descomponia amb facilitat, com així també el morter de calç de l'obra. Els fragments queien damunt el canal i existia un perill de contaminació i enverinament. Tot plegat, també provocava l'escalfament de l'aigua, sobretot a l'estiu.

⁴ ALSIUS, P.; HOSTENCH, J. *Centenari de la Guerra de la Independència*. Banyoles, 1909, p. 24.

⁵ Aquest aqüeducte format per arcs i que creuava la riera de Canaleta ja hauria estat construït anteriorment. La construcció podria haver tingut lloc entre els segles xv i xviii, quan s'assegurà aigua potable a la vila de Banyoles.

⁶ Arxiu Històric Comarcal de Banyoles (AHB): Fons Ajuntament de Banyoles. 6.2.1. Obres Públiques (1776-1963).

- Els vilatants de Banyoles, cansats de la mala qualitat de l'aigua de les fonts públiques, anaven tot sovint a buscar-la a fonts distants i a extramurs.
- Els insectes i altres animals entraven dins el canal.

Com a solució proposada, la nova conducció havia de ser una obra excavada en terra ferma i coberta, és a dir, una galeria subterrània –d'aquí el nom de mina– i en part també elevada mitjançant un aqüeducte. En efecte, així surt referit com un «aqueducto en tierra firme con una cañería cubierta capaz para reconocerla el fontanero o maestro de obras encargado de la limpia». El cost total de les obres s'estimà en 98.733 reals i 11 maravedisos. Al mateix temps, a l'entrada de Banyoles, es volia reconduir l'aigua a dos o tres punts del barri vell (fonts públiques), per portar aigua fresca i més sana, sobretot perquè s'incideix en què «esta vecindad va continuamente en aumento»⁷.

Però quin era el problema de fons? De fet, aquesta dada és especialment significativa i demostra la necessitat d'un major cabal d'aigua potable en un període de creixement demogràfic: la població banyolina augmenta a causa de la fi de les mortalitats catastròfiques, la davallada de la mortalitat, l'augment de la natalitat, la millor alimentació i l'arribada d'immigrants procedents dels pobles de la comarca i poblacions veïnes. Per exemple, l'any 1717 es comptabilitza la població de Banyoles en menys d'un miler d'habitants, però en el cens de Floridablanca el 1787 ja trobem 3.504 habitants⁸. Per tant, la població es triplica al llarg del segle XVIII, moment en què no casualment es comencen a eixamplar els carrers fora els límits de la muralla medieval, per exemple el carrer Girona, el d'Ameller i la plaça dels Turers.

⁷AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 6.2.1. Obres Públiques (1776-1963).

⁸ GRABULEDA, J.; TARRÚS, J. «Banyoles». *Quaderns de la Revista de Girona* [Girona: Diputació de Girona-Caixa de Girona] núm. 40 (1993), p. 50. TERRADAS, D. «Aproximació a un exemple d'industrialització no reeixit: Banyoles 1700-1900». *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*. (1980-84), p. 145ss. AADD, *Història del Pla de l'Estany*. Girona: Diputació de Girona, 2000, p. 401-423. Vull agrair també les observacions de Josep Grabuleda, arxiver municipal, i de Dolors Terradas, historiadora.

L'INFORME DE L'ARQUITECTE SORIANO (AGOST 1798)
I LA CONCESSIÓ DE LES OBRES

Miguel Germén, secretari del corregiment de Girona, sota l'autoritat de Francisco de Taranco⁹, governador militar, el dia 6 d'agost del 1798 va rebre declaració i l'informe tècnic sobre l'estat de la canonada de la Rajoleria per part de l'arquitecte Francesc Soriano, arquitecte designat pel mateix Taranco¹⁰. S'ha de suposar que Soriano ja hauria visitat la vila de Banyoles i comprovat l'estat de les fonts aquell mateix any. El motiu era tenir un informe tècnic per prendre una decisió a la demanda de l'Ajuntament de Banyoles.

Finalment, el 19 d'agost del 1799 Bartolomé de la Dehesa, comptador general de Barcelona, autoritza l'Ajuntament de Banyoles per a la construcció de la nova galeria subterrània, després de ser estudiada pel Reial Consell: «Para que proceda desde luego a la construcción de la nueva cañería en forma de mina con su bóveda.»¹¹ Sembla que l'últim informe presentat pel consistori va ser el del 20 d'abril del 1799. El càlcul de l'obra es va tornar a estimar en la mateixa quantitat: 98.733 reals i 11 maravedisos.

Pocs dies més tard, el 31 d'agost es troba un altre informe favorable a la llicència de l'obra de la nova mina. L'informe tècnic fou elaborat pel mateix arquitecte Francesc Soriano i la llicència va ser signada pel governador militar del corregiment de Girona, Francisco de Taranco. Pel que fa a l'informe de Soriano, és especialment interessant perquè ens detalla de manera força precisa com era l'antiga conducció d'aigua fins a la vila. Potser part d'aquesta fou feta quan es va construir la font del Túmul (1415-1419) i la canonada medieval des de la deu del coll de Solivera, tot i que hi ha moltes evidències de reparacions a càrrec de la Universitat de Banyoles al llarg dels segles XVI i XVII¹².

⁹ Sobre Francisco de Taranco, l'any 1793 era comandant del regiment de Sòria que donava suport a les forces del general Antonio Ricardos durant la invasió del Rosselló, el 1794 era brigadier durant la batalla del Roure (Espolla). Després de la Guerra Gran (1793-1795) va ser nomenat governador del corregiment de Girona. El 1802 fou nomenat capità general de Galícia. Va conquerir la ciutat de Porto, on va morir el març del 1808.

¹⁰ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 6.2.1. Obres Públiques (1776-1963).

¹¹ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 6.2.1. Obres Públiques (1776-1963).

¹² PALMADA, G. «La font del Túmul». *Revista de Banyoles*, núm. 831 (juny 2002), p. 34-35. MAS-CARÓ, J.M. *Topografia mèdica de Bañolas*. Girona: Impremta Torres, 1914, p. 224ss.

En concret, l'informe de l'arquitecte Soriano ens diu que la deu es trobava en un barranc de la muntanya en què brollava bastanta d'aigua¹³. L'aigua era conduïda per una canonada que tenia dues polzades i sis línies de diàmetre (6,6 cm aprox.). Aquesta conducció després de la deu continuava per uns arcs o aqüeductes, molt probablement per salvar el desnivell: «La expresada agua se conduce a la villa por medio de una cañaria que pasa por encima de unos arcos y paredes y parte con canales de madera, por motivo de haberse derribado tres arcos con las inclemencias del tiempo.» Era protegida per unes lloses, tal com s'ha vist abans, de prop de 6 cm de gruixària, de «pedra molt tova i lleugera», és a dir, amb tota certesa, travertí. La solució proposada una altra vegada fou la construcció d'una galeria subterrània amb volta¹⁴.

D'altra banda, Francisco de Taranco exposa que la manca d'aigua a Banyoles perjudica seriosament el creixement de la població, crea malesstar, robatoris, augmenta la població desocupada i afecta les activitats industrials i comercials, en aquells moments en decadència. En certa manera, les seves observacions coetànies poden certificar les conclusions de la historiadora Dolors Terradas en què a partir de l'última dècada del segle XVIII es produeix un declivi en la indústria tèxtil de Banyoles, centrada en la producció del cànem i del lli, un trencament en la dinàmica de producció industrial que ja no es recuperarà fins després de la Guerra del Francès (1808-1814)¹⁵. Una de les possibles explicacions es podria buscar en l'esclat de la Guerra Gran (1793-1795) contra els francesos, que va castigar durament l'Empordà i de retruc les poblacions de la comarca del Pla de l'Estany.

EL PROJECTE DE L'ARQUITECTE FRANCESC SORIANO

El dia 7 de setembre de l'any 1799 consta l'arribada a Banyoles de l'arquitecte Francesc Soriano. Acompanyat de membres de l'Ajuntament i dels mestres d'obres Pau Olivet i Joan Duran, va recórrer a examinar en detall el

¹³ Indret identificable amb la font de la Rajoleria (o de Can Roca) situada avui damunt del barri de Canaleta. Aquest paratge podria identificar-se com el coll de Solivera citat en documents medievals, on certament encara són presents els olivars. Més endavant fou dit Serrat del Gall.

¹⁴ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 6.2.1. Obres Públiques (1776-1963).

¹⁵ TERRADAS, D. «Aproximació a un exemple d'industrialització no reeixit: Banyoles 1700-1900». *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* (1980-84), p. 145ss.

terreny per on havia de passar la mina. L'endemà foren establertes les indicacions del projecte, en què apareixen anomenats els trams previstos en l'obra i el càlcul teòric del desnivell: des de la casa d'en Joan Soler, ferrer de la plaça, fins a l'Oratori davant del Campo Santo, deixant aigua per la «font dita del Terme» o «font del Prat» (44 pams i ?), de l'Oratori fins al puig de Palau (72 pams); de la baixada del puig de Palau fins a Canaleta (76 pams i 2/4)¹⁶.

D'altra banda, s'especifica que la mina havia de ser excavada en una rasa de 12 pams de fondària (2,76 m aprox.), l'interior de la mina d'obra havia de tenir 4 pams de llum (0,92 m aprox.) i una mica més de 8 pams d'alçada al centre de la volta (1,85 m aprox.). Finalment, havia d'estar coberta per 4 pams de terra per tal de protegir-la.

No estava previst que la mina tingués el mateix disseny en tot el recorregut, així en pendent de baixada seria un canal i de pujada una canonada de terrissa: «Se fara lo conducto de la aigua tot lo que permetia segons lo nivell ab canals obertas y lo restant que lo nivell no permetia canals per haver de pujar la aigua se fara ab canonada forta.»¹⁷

El dia 12 de setembre l'Ajuntament va establir també que la mina subterrània havia de portar aigua fins a un dipòsit situat davant la casa de Joan Soler, d'ofici ferrer, molt probablement situada a l'actual placeta d'en Ges. A més a més, la mina havia de tenir un *caño* (broc) a l'altura de l'Oratori davant del Campo Santo per ús dels pagesos del terme, sobretot per als Palau, Rabassa i Hort.

Sobre la biografia de l'arquitecte Francesc Soriano tenim unes quantes dades prou interessants. Pertany, amb gairebé tota certesa, a la nissaga dels Soriano, mestres d'obres i arquitectes actius a Catalunya durant els segles XVII i XVIII. Entre d'altres, destaquen Agustí Soriano, Bartomeu Soriano i Narcís Soriano¹⁸. Precisament el primer, Agustí Soriano, ja havia treballat abans a Banyoles, l'any 1722 féu el projecte del claustre del monestir de Sant Esteve¹⁹.

¹⁶ Malauradament no ens ha estat possible localitzar cap plànol d'aquest projecte.

¹⁷ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 6.2.1. Obres Públiques (1776-1963).

¹⁸ DOMÈNECH, G. *Els oficis de la construcció a Girona, 1419-1833*. Girona: IEG, 2001, p. 330-331.

¹⁹ PALMADA G. [et al.]. *El Patrimoni del Pla de l'Estany. Inventari històric i arquitectònic de la comarca. Banyoles: Consell Comarcal del Pla de l'Estany, 2005*. CONSTANS, L.L.G. «Los claustros del monasterio de Bañolas». *Cuadernos del Centro de Estudios Comarcales*. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcales de Banyoles, 1952.

Francesc Soriano fou un arquitecte molt actiu a les ciutats de Cervera i Girona. Entre els anys 1737 i 1745 fou el responsable de les obres de la nova Universitat de Cervera²⁰. Treballà també a Girona com a arquitecte en grans obres públiques i privades durant l'època borbònica, com per exemple, la reforma del convent de Sant Domènec (1731), la urbanització del carrer de les Sabateries Velles (1758) i les obres de la galeria del convent de Sant Francesc i la plaça del mateix nom (1796)²¹. El 1790 fou cridat a Vilobí d'Onyar per elaborar un informe sobre l'estat de les obres del temple parroquial de Sant Esteve, iniciades l'any 1759. Va calcular les despeses gastades fins aleshores, que sumaven un total de 16.542 lliures, però faltava encara acabar el campanar²². També hi figura, l'any 1803, en un informe sobre la solidesa dels fonaments i estructures de l'església de Santa Maria de Roses²³.

L'INICI DE LA PRIMERA FASE DE LES OBRES (1799-1800)

Pocs dies més tard, el dia 12 de setembre del 1799, l'Ajuntament va subscriure un document per resoldre els conflictes i perjudicis amb els propietaris dels terrenys durant l'inici de les obres, especialment els Palau, pagesos del terme de Banyoles. Hi apareixen Josep de Palau i Francesc Coll Palau, propietaris del mas Palau. Queda també reflectit que va existir un canvi de traçat en el projecte, és a dir, tot indicaria que Soriano decidí fer una mina nova de recorregut diferent al de l'antiga canonada.

En aquest mateix document també són citats els dos mestres d'obra del projecte, Joan Duran i Pau Olivet. A més són desglossats els jornals establerts segons l'especialitat dels obrers: mestres de cases (15 sous), obrers amb «instruments de major força coneguts com magalls²⁴» (11 sous

²⁰ AADD, *Història de l'art català*. Vol. 5. Barcelona: Edicions 62, 1984. p. 146-147. MORA CASTELLÀ, J. *La construcció a Catalunya en el segle XVIII. La Universitat de Cervera com a paradigma de l'arquitectura dels enginyers militars*. Lleida: Biblioteca de Cervera i la Segarra. (Sèrie Tibau), 1997.

²¹ *Gran enciclopèdia catalana*. Vol. 13. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1979.

²² PUJOL, J. «La construcció del temple parroquial de Vilobí d'Onyar». *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans], núm. 7 (1994), p. 79-90.

²³ Informació proporcionada per l'Arxiu Històric del COAC - Demarcació de Girona.

²⁴ El magall és una eina molt semblant al pic, avui en desús. S'usava per arrencar arrels i per excavar la terra aspra i forta. TORRENT, P. «Les eines d'un mas de la Garrotxa». *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* [Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles] (1980-1984), p. 251-276.

i 3 diners), obrers amb aixada gran (5 reals), obrers amb cabassos (4 reals). Segons la diligència de Manuel Costabella, secretari municipal, la inauguració de les obres tingueren lloc el dia 16 de setembre davant del Campo Santo, davant dels camps del mas Palau²⁵.

El 20 de setembre de 1799 el batlle de Banyoles, Narcís Forroll, va insistir que «procuren que los dueños y las tierras des del Oratorio frente al Campo Santo hasta la calle de Sant Martirian permitan que la cañeria pase via recta por sus respectivas posesiones, con lo que se conseguirá la ventaja de no darle dirección torcida o extraviada»²⁶. Per tant, el recorregut de la mina es va intentar que fos al màxim de rectilini possible.

En un full solt del fons de l'Ajuntament de Banyoles, sense indicació de la data exacta, però probablement redactat a principi del 1800, es troben els 16 punts imposats en la contractació de l'obra des de la «canonada de pedra» de Canaleta fins al «canó foredat cerca lo camp de Llorens Bartra dit lo Rejoler». Tot sembla indicar que aquest tram fou fet pel mestre d'obres Pau Olivet, com es veurà més endavant. De fet, aquest tram comença amb tota certesa des de la font actualment coneguda com la de la Rajoleria fins a la riera de Canaleta, en el curs a peu del puig de mas Palau. És especialment significatiu que aquest canó foradat surti també anomenat com a «canonada vella», és a dir, l'inici molt probablement de l'antiga conducció de les fonts. Entre les condicions de la contractació, podem destacar:

- A l'inici de la canonada hi havia d'haver un colador, amb pileta de pedra amb forat i tap.
- Els canons calia que fossin de terrissa ben cuita i protegits amb obra.
- La mina havia de tenir una porta d'entrada a Canaleta (pou registre), idèntica a aquella situada al pla de la Quintana prop dels «dos Rechs»²⁷. Les claus de la porta eren del municipi.

²⁵ El 1786 van iniciar-se les obres del nou cementiri municipal amb un oratori annex. Es trobava al nord de Banyoles, a tocar el camí Reial que anava des de la vila fins al convent dels pares servites al puig de Sant Martíria.

²⁶AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 6.2.1. Obres Públiques (1776-1963).

²⁷ Amb tota probabilitat es refereix a l'actual rec de l'Hort i el Teixidor, que s'uneixen formant un únic rec.

- Els mestres d'obres havien de ser de Banyoles i estaven obligats a acabar l'obra en un termini de quatre mesos.

El dia 15 de maig del 1800 Pau Olivet, mestre de cases, obtenia el contracte per fer el tram de la mina de Canaleta: «En lo preu fet de fer baxar y pujar la aigua cent canas de llarch en lo pas de Canaleta del terme de la present vila de Bañolas per fer la venir en las fonts de dita vila per la nova cañeria ab las parets y canons de pedra.»²⁸ Li foren imposades dues condicions o pactes. La primera era que la mina fos de 8 pams de fondària i 5 d'ample, i tingués a més un canal en forma de «mitja lluna» (probablement fet de teula). La segona era que els tubs havien de ser de pedra amb una boca de 7 de pam i d'una llargària de 3 o 4 pams.

Paral·lelament es duïen a terme les obres davant de l'antic cementiri de Banyoles, l'anomenat Campo Santo. Així, el 9 de febrer del 1800 consta el pagament a diversos mestres de cases que van treballar en el tram de mina de la Quintana de mas Palau i el rec d'en Teixidor. Hi trobem els mestres de cases de Banyoles Antoni Gratacós, Salvi Aurich, Joan Llinàs i Anton Canta, aquest últim havia fet un pont en el primer rec per 7 lliures²⁹. La mina en aquest punt havia de ser d'obra de pedra i llosa. Pocs anys més tard, el dia 4 d'agost del 1803, el consistori va exigir explicacions als mestres de cases a causa que el tram de la mina construït per ells havia caigut. Així es té constància que els foren pagades 3 lliures i 14 sous a raó de cada cana lineal construït (1,85 cm aprox.). En aquest litigi, de fet, el consistori va reconèixer que el terreny era argilós i inestable, existia una gran abundància d'aigua en el nivell freàtic, perquè ja s'havien aturat les obres uns quants mesos. A més, la tècnica constructiva, tot i les advertències dels mestres, sense parets d'obra, no hauria estat la més adequada³⁰.

LA RECLAMACIÓ DELS PALAU

El 8 de novembre del 1799 la família Palau, pagesos del terme, va reclamar davant del notari Manuel Costabella els danys ocasionats a causa de les obres de la mina dins les seves propietats, assessorats per Anton

²⁸ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. Ordres i Cartes (1793-1818), Signatura 16.

²⁹ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 6.2.1. Obres Públiques (1776-1963).

³⁰ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 1.2.1.1. Actes (1797-1805).

Carreras, pagès de Serinyà. La reclamació arribava el 29 de gener del 1800 a l'Ajuntament i la indemnització que es reclamava era una suma total de 126 lliures i 15 sous.

Els motius exposats van ser els següents: la terra ocupada a «l'hort de les tres regueras», la tanca destruïda al pla de la Quintana, la terra barrejada –bona i dolenta– extreta del rec d'en Teixidor, i que no era possible sembrar, a més d'un pou excavat (possiblement un pou registre). Per acabar, la família Palau també es va queixar de les arcades de l'aqüeducte erigides en la seva propietat: «En quant a las arcadas de la font vella no sen deu haber raho per ser construidas en terreno de dit Palau, que no ha venut aquell a la vila ni per consegüent te lloch la millora per esta part, si que ans be en la demolició de aquellas, y conduccio dels materials deura satisfacerse á dit Palau per qualsevol dañs que se li ocasionen.»³¹ Com a conseqüència, el 3 de febrer del 1800 el consistori va designar Joan Rovira, pagès de Porqueres, expert en tema de terres, perquè revisés i estudiés la demanda feta pels Palau l'any anterior. Finalment va concloure que les obres no van perjudicar en cap cas els terrenys dels Palau, ni en la Quintana ni en les Arcades, i en part s'havia millorat la seva finca³².

L'ATURADA DE LES OBRES (1801-1802)

Tot sembla indicar que l'any 1801 les obres foren suspeses, sense que encara s'hagués finalitzat tot el recorregut de la mina. El motiu fou molt probablement la liquidació del pressupost i, com a conseqüència, van ser presentades instàncies al corregiment de Girona per reclamar pagaments endarrerits. En primer lloc, el rajoler Bernat Gibert el dia 6 maig del 1802 va reclamar el pagament pendent de 48 lliures a l'Ajuntament de Banyoles, de la factura de 78 lliures del seu pare difunt, Josep Gibert. En aquesta factura, de data del 10 de març del 1800, hi apareixen desglossades 45 lliures pels canons de terrissa, pagats a 9 sous la cana (mesura de 8 pams), 3 lliures pels «canons dels espiralls» i 30 lliures per 10 quarteres de betum³³. A

³¹ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 6.2.1. Obres Públiques (1776-1963).

³² AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 6.2.1. Obres Públiques (1776-1963).

³³ El betum és un asfalt d'origen natural utilitzat antigament pel revestiment intern dels tubs de terrissa a fi de millorar la circulació de l'aigua. També fou usat per impermeabilitzar-ne les juntes a fi d'evitar la pèrdua de cabal.

més a més, el dia 2 de setembre del 1802 el rajoler Antoni Ros i Roca va presentar una altra instància reclamant 23 lliures i 10 sous. En total, ambdós reclamaven 71 lliures i 10 sous a les autoritats municipals³⁴.

El 8 de febrer del 1803 els comissionats de l'obra de les fonts Narcís Forroll i Josep Antoni de Cortada van anar a visitar l'estat de la mina subterrània. Amb sorpresa i consternació, van comprovar que 593 canons i canals eren inútils, i només 108 estaven en bon estat, el preu pagat per cada canó era a raó de 3 sous. Aquests havien estat encarregats anteriorment als rajolers de Banyoles Antoni Ros i Roca i Josep i Bernat Gibert, els quals reclamaven diversos pagaments endarrerits. El valor dels canons de terrissa inútils fou estimat en 88 lliures i 11 sous, i el dels útils en 16 lliures i 4 sous³⁵. En conseqüència, l'Ajuntament només els pagà aquells en bon estat, mentre que se'ls demanà que retiressin aquells inútils. La reclamació no prosperà, i encara van contraure un deute d'1 lliura i 5 sous amb el municipi.

LA DEMANDA MUNICIPAL I L'INICI DE LA SEGONA FASE DE LES OBRES (1803-1805)

L'Ajuntament de Banyoles va sol·licitar amb èxit l'ampliació del pressupost per tal de finalitzar les obres de la nova mina. A Barcelona arribaren dues demandes, la primera el dia 17 de novembre del 1802 i la segona el 8 de gener del 1803. El 26 de febrer del 1803 el Comptador General de Barcelona i el Consell Reial van decidir ampliar el pressupost de l'obra a 30.000 reals: «permiso para emplear del caudal sobrante de dichos efectos otros treinta mil reales en que se ha calculado el coste de las obras que se necesitan practicar para finalizar la cañería de sus fuentes publicas»³⁶.

Com a conseqüència, el 10 de març del 1803 a Barcelona l'intendent general va autoritzar la concessió per a l'inici de les obres noves, concessió que arribà el 14 del mateix mes a Banyoles. Seguidament, el consistori encarregà el dia 21 de març la visita de l'obra de la mina «desde la Rajoleria fins a la Era den Ges» a Pau Olivet i a Joan Duran, mestres de cases. Aquests havien de fer una relació de l'estat de la mina des de la suspensió dels treballs, quines parts estaven malmeses i també avaluar el cost de reparar-les.

³⁴ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 1.2.1.1. Actes (1797-1805).

³⁵ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 1.2.1.1. Actes (1797-1805).

³⁶ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 1.2.1.1. Actes (1797-1805).

Precisament el dia 26 de març del 1803 presentaven a l'Ajuntament l'informe de l'estat de la mina, després de recórrer la galeria des de l'era d'en Ges fins a la Rajoleria. La mina no tenia desperfectes des de l'era d'en Ges fins a la Quintana de Palau, però a partir d'aquest punt fins a Canaleta presentava greus desperfectes: «se ha hallado una grande porción de bobeda de la mina cahida y tapada de tierra y runa con bastante agua dentro de ella detenida o embalsada»³⁷. La reparació es va estimar en 500 lliures segons l'informe tècnic dels dos mestres de cases. Però, abans de començar les obres noves, foren escollits el dia 29 de juny els nous comissionats per a l'execució del projecte de les fonts, Carles de Ameller, Pau Colomer i Joan Serra.

Els entrebancs de la mina eren evidents des de la fi de la primera fase de les obres, i per aquest motiu es començaren a buscar culpables. Així el dia 4 d'agost del 1803 el batlle Jeroni Feliu i els comissionats de les fonts públiques van obligar el mestre de cases Pau Olivet a reparar les obres de la mina que havia construït pocs anys ençà. En concret, fou obligat a construir «quatro espiraderos con sus piramides» en el tram de Canaleta, on es perdia aigua³⁸. En un termini de vuit dies havien de començar els treballs pendents amb una multa de 25 lliures.

Els incidents, però, no van acabar ni molt menys aquí. Per exemple, el 21 de novembre del 1803 l'Ajuntament de Banyoles va culpar Antoni Patller i Roca, administrador de les Reials Rendes unides del Tabac i Correus de Banyoles, per malmetre les obres. Els fets van ocórrer el dia 19 de novembre quan Josep Candaler i Bernat Gibert, rajolers, van portar una comanda de tubs, que foren deixats en uns terrenys considerats de la propietat de Patller. Enfurismat, Patller va donar-los cops amb violència, i va trencar-ne uns quants davant l'horta de Josep Colomer i l'entrada del forn on foren cuïts. El capatàs de l'obra, el mestre de cases Esteve Palmada, va intentar sense èxit dialogar-hi. Patller, a més a més, va portar en el lloc el rajoler Antoni Ros i Roca i el seu fill, i els confirmà que els havia trencat ell mateix³⁹.

³⁷ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 1.2.1.1. Actes (1797-1805).

³⁸ Molt probablement es refereix a un respirall o respirador, un element constructiu de la mina que permetia una ventilació imprescindible per mantenir una pressió atmosfèrica estable a l'interior.

³⁹ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. Ordres i Cartes (1793-1818). Signatura 16.

D'altra banda, Olivet a finals de l'any 1803 encara no havia acabat les obres pendents a Canaleta. El dia 14 de desembre del 1803 consta l'obligació imposada a Pau Olivet d'acabar el «espiradero y piramida al centro de Canaleta», un cop va haver comparegut en el ple de la sala per tal de donar explicacions sobre la negativa de construir-lo. Segons Olivet, aquesta obra no calia per assegurar la bona conducció d'aigua per la «cañeria de piedra». Li fou així doblada la multa a 50 lliures si en el termini de vuit dies no començava les obres. També ens detalla l'estat de les obres: «se halla la obra hecha hasta la fuente nombrada del Campo Santo y en estado de probarse el curso de la agua hasta alli»⁴⁰. De fet, el consistori necessitava que Olivet acabés l'obra a Canaleta per tal d'inaugurar i provar l'abastament d'aigua fins a la primera font pública del Campo Santo, avui coneguda com de les Ànimes.

Olivet no hauria quedat gens satisfet, ja que el 30 desembre els comissionats de les fonts públiques Carles de Ameller i Pau Colomer van acusar-lo dels danys que havien estat ocasionats a la canonada de pedra la nit anterior: «se ha cometido en dicha cañeria un exceso de mucha consideración». Pau Olivet va confessar que havia donat aigua de manera clandestina, de la canonada vella a la nova, construïda per ell mateix, per tal de comprovar si existia pèrdua d'aigua en cap punt.

En recerca d'una solució a aquest litigi, el 29 de gener del 1804 Joan Duran i Llorenç Font, mestres de cases, foren escollits per l'Ajuntament per tal de reconèixer la canonada de pedra feta per Pau Olivet a Canaleta i donar l'opinió experta sobre la necessitat de construir un «espiradero» (respirall). Finalment van considerar-lo necessari per garantir l'abastament d'aigua a les fonts públiques. A més a més, la pèrdua d'aigua podia afectar negativament l'antic aqüeducte, aleshores en evident mal estat: «si los arcos en que passa la vieja cañeria se derribaban, como es mui contingente, atendida la ruina que amenassa»⁴¹. La qüestió encara no acabà aquí, el 6 de febrer es va obligar Olivet sota amenaça d'arrest i confiscació de les seves finances a construir la «piramide y espiradero» de Canaleta⁴².

⁴⁰ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 1.2.1.1. Actes (1797-1805).

⁴¹ És interessant comprovar com en la primera fase de les obres de la mina l'antic aqüeducte no fou substituït, tot i el mal estat.

⁴² AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 1.2.1.1. Actes (1797-1805).

L'acabament de la mina consta a l'inici de l'any 1805. El dia 14 de febrer el regidor degà de Banyoles, Pere Sala, dóna per enllestida l'obra i considerada finalitzada la tasca dels comissionats de les fonts públiques: «que para que en todo tiempo conste haver dichos comisionados desempeñado su encargo á satisfaccion del que los nombró finalizado la obra y bien provistas las referidas fuentes de agua como es publico y notorio, y haver invertido las tres mil libras catalanas». L'Ajuntament finalment designà els mestres de cases Benet Canta i Joan Durán perquè fessin una inspecció tècnica de la fi de la mina.

Després de molts entrebancs, el 24 de març del 1805 Pau Olivet hauria acabat les obres pendents a Canaleta. Els mestres Antoni Canta, nomenat pel mateix Olivet, i Esteve Palmada, aquest últim escollit pel consistori, van passar a reconèixer l'obra pendent. En l'informe confirmaren que havia estat feta i completada sense cap defecte⁴³.

El mateix dia el regidor degà Pere Sala va nomenar el mestre de cases Esteve Palmada «fontaner» de la mina i de les fonts públiques a raó de 25 lliures anuals. Li foren imposades cinc condicions: 1. Netejar quatre vegades l'any la nova canonada i les fonts públiques. 2. Visitar-la mensualment i notificar qualsevol desperfecte al regidor degà. 3. En cas d'omissió de la notificació, li tocava a ell mateix reparar els danys i pagar el material necessari per a la canonada i les fonts. 4. L'Ajuntament es feia càrrec dels danys que no fossin de la responsabilitat de Palmada. 5. Si no complia amb les seves obligacions, era obligat a construir una porta (segurament d'entrada a la mina) en el paratge assenyalat pels comissionats de les fonts⁴⁴.

Un cop finalitzada l'obra pública de la mina, trobem la confirmació que l'antic aqüeducte de Canaleta ja no estava dempeus. El dia 11 de juliol del 1805 l'Ajuntament es pronuncià de manera negativa al recurs dels Palau, els quals exposaven les molèsties que els ocasionava les runes i pedres de l'antic aqüeducte enderrocat durant els anys 1803 i 1804. De fet, els mestres de cases Esteve Palmada, Llorens Font i Francesc Canadés després d'haver-lo enderrocat, van aprofitar les pedres com a material de construcció per a l'obra de la mina nova: «para la construcción de la nueva cañeria de las fuentes se empleó grande porcion de piedra de los arcos se

⁴³ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. Ordres i Cartes (1793-1818). Signatura 16.

⁴⁴ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. 1.2.1.1. Actes (1797-1805).

servian para la antigua, de manera que provisionalmente se conducia la agua por unas canales de madera, porque no quedase la villa sin ella lo que igualmente havian hecho tiempo atras con una gran parte de los mismos arcos que caieron»⁴⁵. En definitiva, tot plegat demostra que existia un antic aqüeducte amb arcades i en mal estat, que fou substituït en aquell moment per una canal de fusta.

En la mateixa carta, s'esmenta que el dia 21 d'octubre del 1804 les antigues pedres de l'aqüeducte sobrants foren subhastades, tot i que cap particular les comprà. Per això, un carregament de pedres fou destinat a la construcció del pòrtic neoclàssic de l'església parroquial de Santa Maria dels Turers, transportades de franc pels mateixos veïns de Banyoles. Tot i això, a causa dels costos es preferí continuar els treballs amb pedres esberlades d'una pedrera.

En definitiva, la mina d'aigua fou completada per l'Ajuntament en un període de sis anys, després de diverses interrupcions i diferents fases d'execució del projecte. Per fi la manca d'aigua potable deixà de ser un problema seriós, i els banyolins podien gaudir d'aigua fresca i de bona qualitat de la deu de la Rajoleria. Sens dubte la causa principal de l'endarreriment de les obres foren les dificultats econòmiques del consistori, però en segon lloc, i no menys importants, van ser les dificultats tècniques per portar a terme un projecte d'enginyeria hidràulica d'aquestes característiques. La feina mal feta d'uns quants mestres de cases, els defectes en la fabricació dels materials i probablement la supervisió poc atenta dels comissionats de l'obra van incidir negativament en la seva construcció. De fet, les contínues reparacions que encara tingueren lloc al llarg del XIX posen en evidència uns quants defectes de construcció de la mina, que malgrat tot, portà aigua a Banyoles fins ben entrat el segle xx.

LES RESTES ACTUALS DE LA MINA

Gràcies a troballes casuals, avui es pot determinar amb certa exactitud el recorregut de la mina des de la deu de la Rajoleria fins a la placeta d'en Ges, on s'acabà el primer tram. Tot i això, s'ha de tenir en compte que ha sofert danys importants, sobretot a causa del creixement urbanístic. Avui no en resten gaires trams sencers, fet que hem de lamentar, tot i que

⁴⁵ AHB: Fons Ajuntament de Banyoles. Ordres i Cartes (1793-1818). Signatura 16.

el traçat es pot establir en 1.200 metres, aproximadament. Hi havia una desnivell considerable, perquè el punt més alt es troba a l'actual font de la Rajoleria (186 m) i el punt més baix l'era d'en Ges (174 m). Els trams del recorregut són els següents: font de la Rajoleria, riera de Canaleta, vessant nord del puig de mas Palau, barri de Mas Palau (antic Pla de la Quintana), font de les Ànimes (antigament del Campo Santo), carrer de Sant Martírià i placeta d'en Ges.

Recentment han aparegut les restes de la mina durant els treballs de pavimentació del carrer de Sant Martírià que es duen a terme (2004 i 2005), sobretot en el tram baix a l'altura de l'era d'en Ges. Fa ben poc els antics blocs de llosa sortien a la llum al ritme de les excavadores. La mina en aquest punt va poder-se confirmar com una galeria excavada amb paret d'obra i coberta amb falsa volta feta de lloses de travertí⁴⁶. La galeria fou aprofitada com a rasa per soterrar les conduccions de llum i aigua.

Tot i aquesta troballa recent, l'any 1983 l'estructura de la mina encara va ser més evident al capdamunt del carrer de Sant Martírià. Fou descoberta, sota el nivell de circulació, la font de les Ànimes –també dita del Campo Santo– i una placa commemorativa de l'any 1800 amb l'escut de la vila de Banyoles. A tocar la font, a través d'una escaleta, se'n podia seguir el curs carrer avall; per sort es conserva un meritori testimoni fotogràfic. De fet, les imatges permeten veure la tècnica constructiva de la galeria: paret retallada en el subsòl de travertí, en part també remuntada amb pedra, i falsa volta de lloses de travertí, les dues lloses laterals inclinades i la llosa central plana.

Des de la font de les Ànimes, la mina no seguia el traçat marcat per la perllongació de l'actual carrer de Sant Martírià, sinó que de manera esbiaixada creuava els antics terrenys del pla de la Quintana fins a perforar el puig de mas Palau en el vessant nord, a l'alçada de l'antiga bòvila, avui enderrocada⁴⁷. Segons una font oral, en aquest punt, en un marge dessota l'antiga carretera de Figueres, hi havia una obertura de la mina, a tocar l'antiga bòvila i que fou construïda en part damunt del seu traçat⁴⁸. De fet, aquesta passaria per l'actual barri de Mas Palau.

⁴⁶ La troballa ens ha estat confirmada per Lluís Pagès, veí del carrer de Sant Martírià.

⁴⁷ Fins a mitjan segle xx aquest tram de carrer no es deia Sant Martírià, sinó que era conegut com carretera de Figueres, l'antic camí Reial.

⁴⁸ Agraïeix aquesta informació que m'ha proporcionat el cap d'obra Josep Riera.

Troballa de la mina en els anys 80 del s. XX (Foto: E. Palmada).

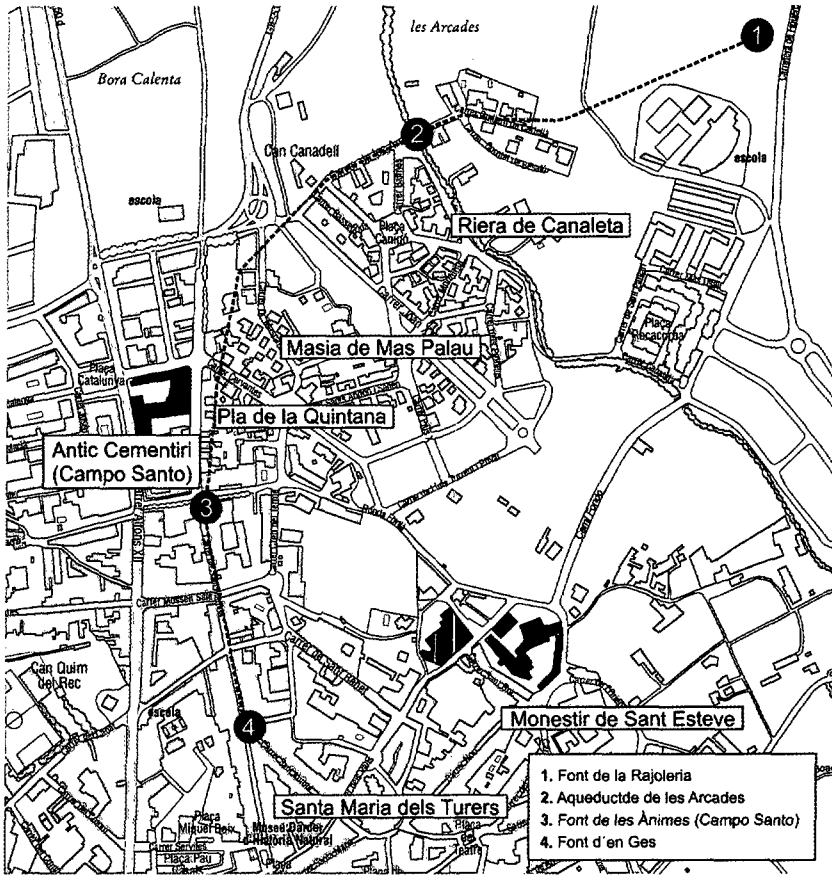
Sobre l'aqüeducte en el paratge de les Arcades emplaçat a l'inici de la riera de Canaleta no tenia constància de les restes fins fa ben poc. Mercès a la font oral dels veïns de la zona, testimoni tot sovint imprescindible, perdura encara la base de l'arc central de l'aqüeducte damunt de la riera⁴⁹. Es tracta de dos grans pilars escapçats de base quadrada fets de carreus força ben tallats de travertí. Adossat als dos pilars hi ha un pont de pedra d'una sola arcada. L'arc central de l'aqüeducte ens l'hem d'imaginar molt més alt que el pont actual de les Arcades construït molt probablement l'any 1870 a càrrec de Martirià Morgat, antic propietari

del mas Palau. A més a més, per salvar el desnivell, a cada banda de l'enclosada que forma la riera de Canaleta, havia existit un alt mur de pedra, per on passava la mina, paral·lel a l'actual carrer de les Arcades. Els veïns, a més, recorden que els seus pares havien entrat dins la mina a través de dues entrades, per tal de baixar en direcció a l'era d'en Ges o arribar-se fins a la font de la Rajoleria. Finalment durant la urbanització del barri de les Arcades sembla que també fou trobat un tram sencer de mina⁵⁰.

⁴⁹ Vull agrair les notícies que m'explicaren molt amablement els veïns de les Arcades.

⁵⁰ Informació facilitada per l'arquitecte Jeroni Moner i Codina.

LA PRIMERA MINA DE BANYOLES (1799-1805). ELS EPISODIS DE LA CONSTRUCCIÓ

Plànol del recorregut de la mina (1797-1805) des de la font de la Rajoleria fins a la placeta d'en Ges.

GUERAU PALMADA

Antiga font de la Rajoleria
en el barri de Canaleta.

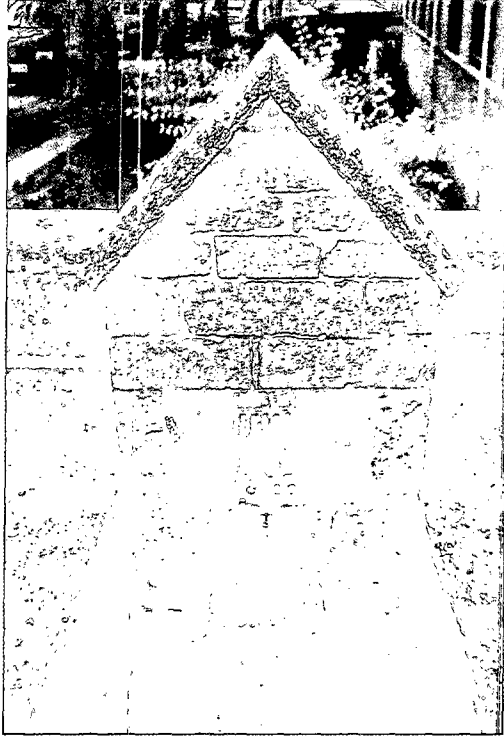

Troballa recent de la mina
durant les obres del carrer de
Sant Martíà (desembre 2004)
prop de la placeta d'en Ges
(Foto: Ll. Pagès).

LA PRIMERA MINA DE BANYOLES (1799-1805). ELS EPISODIS DE LA CONSTRUCCIÓ

La font de les Ànimes o del "Campo Santo" (avui reconstruïda). Conserva una placa de l'any 1800.

Restes de la base de l'aqüeducte de les Arcades, avui cobert de vegetació.

